

3. Мاستюкова Е. Семейное воспитание детей с отклонениями в развитии. М.: Владос, 2004. 398 с.

4. Омарова П. Формирование социальной компетентности у умственно отсталых учащихся подрост-

кового возраста. Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. Санкт-Петербург. 2009. № 112. 328 с.

5. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка. К.: Рад. школа, 1978. 263 с.

УДК 159.9

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ ІЗ СОРОМ'ЯЗЛИВИМИ ДІТЬМИ З НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ

Ковтун Р.А., к. психол. н.,
доцент кафедри практичної психології
Класичний приватний університет

У статті проаналізовано основні групи труднощів, які найчастіше спостерігаються в спілкуванні дітей із недорозвитком мовлення. Охарактеризовано сором'язливість дитини як наслідок несформованості соціальної компетентності. Також у статті розкривається сутність корекційної роботи психолога із замкнутою дитиною.

Ключові слова: недорозвиток мовлення, сором'язливість, психокорекційна робота, труднощі спілкування, бар'єри.

В статье проанализированы основные группы проблем, которые чаще всего наблюдаются в общении детей с недоразвитием речи. Охарактеризована застенчивость ребенка как следствие несформированности социальной компетентности. Также в статье раскрывается содержание коррекционной работы психолога с замкнутым ребенком.

Ключевые слова: недоразвитие речи, застенчивость, психокоррекционная работа, трудности общения, барьеры.

Kovtun R.A. SPECIAL ASPECTS OF PSYCHO-CORRECTION WORK WITH SHY CHILDREN WITH SPEECH IMMATURETY

The paper analyses the main types of challenges, which are usually peculiar for communication of children with speech immaturity. Shyness of a child is characterized as a result of unformed social skills competency. The paper also highlights the essence of a psychologist's correction work with a shy child.

Key words: speech immaturity, shyness, psycho-correction work, challenges of communication, barriers.

Постановка проблеми. Потреба в спілкуванні в дитини виникає на першому році життя в результаті безпосереднього емоційного спілкування з матір'ю та з віком набуває ще більш вираженого характеру. Подальший розвиток дитини цілком залежить від того, як реалізується ця потреба, яке місце спілкування в її житті, яке в неї коло спілкування і характер спілкування, яке ставлення в оточення до дитини й у дитини до інших.

На жаль, багато дітей із недорозвитком мовлення складається стикаються із труднощами під час спілкування з дорослими й однолітками, їх не розуміють, з ними не хочуть розмовляти, сміються над ними, уникають їх. Внаслідок цього в таких дітей виникають бар'єри, які заважають встановлювати нормальні міжособистісні контакти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях С. Коноплястої, Л. Кузнецової, І. Мамайчук, В. Петрової, В. Синьова,

В. Тарасун, Л. Фомічової, М. Шеремет та інших науковців комплексне дослідження порушень розвитку стає загальнозначущою проблемою суспільства з огляду на стрімке збільшення дітей із проблемами психофізичного розвитку. Ця проблема актуальна для дошкільників із загальним недорозвитком мовлення, оскільки сьогодні в Україні спостерігається тенденція до зростання кількості дітей із мовленнєвими порушеннями.

Постановка завдання. Метою статті є виділення основних груп труднощів, з якими найчастіше стикаються в спілкуванні діти з недорозвитком мовлення, та сутності психокорекційної роботи з ними.

Виклад основного матеріалу дослідження. Можна виділити три групи труднощів, які найчастіше наявні в спілкуванні дітей, це:

– труднощі, які виникли у зв'язку з порушеннями розвитку дитини (наприклад, порушення мовленнєвого розвитку);

– труднощі спілкування, які пов'язані із соціальними чинниками (соціальна ізоляція, педагогічна занедбаність тощо);

– труднощі, зумовлені індивідуально-типологічними особливостями (темперамент, характер, емоційні стани тощо) [4].

Перша група труднощів – труднощі в спілкуванні, які виникли у зв'язку з порушеннями розвитку мовлення дитини. Такий вид порушення спричиняє специфічні особливості мовленнєвого спілкування, що враховується в корекційній роботі з виправлення мовлення. У багатьох дітей бідний словниковий запас, відсутні необхідні навички спілкування як із дорослими, так і з однолітками, що істотно відображається на їхньому психічному й особистісному розвитку.

Розвиток навичок спілкування в дітей із недорозвитком мовлення можна порівняти із замкненим колом: через грубі порушення мовлення звужуються соціальні та мовленнєві контакти, а це, у свою чергу, не дає їм можливості більш ефективно спілкуватися, розвивати мовлення та відпрацьовувати необхідні навички мовленнєвого спілкування [8].

Друга група причин, які зумовлюють труднощі в спілкуванні дітей з обмеженими можливостями, – соціальні чинники. Негативно впливає на розвиток дитини соціальна ізоляція. Часто батьки, вбиті горем, що в них дитина з порушенням, недостатньо з нею спілкуються, внаслідок чого вона не отримує необхідного батьківського тепла. У батьків виникає страх, що над нею будуть насміхатися її однолітки й осудять інші люди, таких дітей ізолюють від взаємодії з ними, позбавляючи тим самим необхідної для дитини мовленнєвої практики міжособистісних відносин.

Іншою крайністю, яка викликає дефіцит спілкування дітей, може стати зловживання негативною оцінкою поведінки дитини. Використовуючи у виховній практиці методи заохочення і покарання та не знаходячи альтернативної оцінки негативних моментів у поведінці дитини, батьки та вихователі часто розмовляють із нею роздратовано, негативну оцінку окремих вчинків переносять на особистість загалом [7].

До третьої групи можна віднести труднощі, які залежать від індивідуально-типологічних особливостей. Так, якщо дитині притаманні такі риси, як дратівливість, імпульсивність, нестриманість, чутливість, плаксивість, негативні звички, дурні манери, неохайність, слабкий самоконтроль, яскраво виражений поганий настрій, то все це може призвести до істотних труднощів у встановленні міжособистісних контактів. Бар'єром у спілкуванні може також стати

наявність яскраво вираженого темпераменту. Повільним дітям важко спілкуватися з тими, хто активний, у кого швидкі реакції, і навпаки, діти рухливі відчують труднощі в спілкуванні з повільними дітьми.

Зазначені труднощі мають не лише певні відмінності, у них є багато спільного, що зближає їх. Наявність у дитини тих чи інших дефектів є однією з головних причин виникнення психічних станів, які проявляються в неадекватній пасивності, яка перешкоджає виконанню тих чи інших дій. Такий стан називається в психології терміном «психологічний бар'єр» [6].

Емоційний механізм психологічних бар'єрів виражається в посиленні негативних переживань і настанов, пов'язаних із виконанням тієї чи іншої задачі, та проявляється у виді сорому, почуття вини, страху, тривоги, низької самооцінки тощо. У соціальній поведінці психологічні бар'єри представлені бар'єрами спілкування, або комунікативними бар'єрами, які заважають дитині встановлювати нормальні контакти в міжособистісній взаємодії.

До найбільш загальних поширених труднощів, які виникають під час спілкування таких дітей, можна віднести такі.

Взаємне нерозуміння партнерів по спілкуванню, або смисловий бар'єр. Успішність будь-якої взаємодії можлива лише тоді, коли вимоги спеціаліста із соціальної реабілітації стають вимогами дитини до самої себе. Якщо ця умова не виконується, то процес взаємодії з дитиною порушується. Таке нерозуміння в процесі взаємодії з дитиною Л.І. Божович визначила як «смисловий бар'єр». Найбільш частими ситуаціями для виникнення смислового бар'єра можуть бути такі:

– дитина не виконує вимог дорослого тому, що вони для неї незрозумілі;

– дитина інакше дивиться на окремі факти;

– дитина може не сприймати вимог дорослого тому, що вони для неї мають значення образи, насмішки;

– вимоги, навіть доречні, не сприймаються тому, що повторюються дуже часто;

– вимоги непосильні для дитини.

Смисловий бар'єр може виникнути і тоді, коли в дитини щодо спеціаліста сформувалося негативне ставлення. Причинами його виникнення можуть бути ситуації, коли дії дитини здебільшого оцінюються негативно; коли спеціаліст безапеляційно наполягає на своїх вимогах; коли вимоги пред'являються некоректно як за змістом, так і за формою.

Виникнення смислового бар'єра залежить не тільки від зовнішніх впливів, але й

від індивідуальних особливостей дитини. Нерідко вона, навіть розуміючи правильність вимог дорослого, не приймає їх, тому що вони суперечать її бажанням, цінностям, системі її особистісних смислів.

Бар'єр сорому проявляється як почуття ніяковиння за себе. Діти, які мають те чи інше порушення мовлення, поступово починають все більше усвідомлювати свою неповноцінність, що вони не такі, як усі, а якщо над ними ще й насміхаються через це, то в них із часом виникає така стійка риса характеру, як сором'язливість, спостерігається замкнутість, занурення в себе [9].

Бар'єр страху. Почуття страху є в усіх дітей. Вони можуть боятися появи нових людей і зустрічі з ними, темних приміщень, тварин тощо. Страх може виникнути, коли на адресу дитини лунає погроза, залякування. Аналогічний ефект спричинюють гнів і сварка з боку дорослих, на які діти дуже чуйно реагують. Спілкування з дітьми в названих ситуаціях втрачає близькість, сердечність, довіру. Діти намагаються уникати спілкування з такими партнерами. Іноді вони виявляють агресивність, іноді – відчують приниження або хронічну роздратованість.

Бар'єр страждання може виникнути в дитини, наприклад, у разі розлучення з матір'ю та родиною. Такі труднощі в спілкуванні трапляються в дітей, яких помістили в спеціалізовані установи. Тривожні переживання дітей у зв'язку з розлученням із родиною часто проявляються як внутрішній протест щодо дорослих. Вони можуть їх не слухатися, плакати, грубо відповідати або занурюватися в себе. Причиною даних труднощів може стати егоїзм, заздрощі, образа. Наприклад, коли дитина відчуває нестачу уваги та лагідності з боку дорослих [5].

Бар'єр вини виникає тоді, коли дитину постійно звинувачують у тому, що вона неправильно себе поводить, що вона незграбна, не виконує вказівок дорослих, що не вміє грати з однолітками, що вона невиправна дитина тощо. Почуття вини може виникнути і тоді, коли дитину не помічають дорослі та не вимовляють звичних схваленень.

Бар'єр переваги проявляється в тому, що окремі однолітки та дорослі ставляться до таких дітей без поваги, вішаючи ярлики: лінивий, тупий тощо, які ображають особисту гідність дитини. Постійне нагадування про недоліки позбавляють дитину віри у свої сили та можливість. У багатьох дітей це викликає образу, гнів, призводить до зниженої самооцінки, почуття неповноцінності, негативних переживань, які травмують психіку [1].

Отже, потреба в спілкуванні в дитини виникає на першому році життя в результаті безпосереднього емоційного спілкування з матір'ю та з віком набуває ще більш вираженого характеру. Подальший розвиток дитини цілком залежить від того, як реалізується ця потреба, яке місце має спілкування в її житті, з ким вона спілкується, яке в неї коло спілкування і характер спілкування, яке ставлення в оточення до дитини та в дитини до інших.

Перший досвід стосунків у групі стає тим фундаментом, на якому будується подальший розвиток особистості. Від того, як складуться стосунки дитини в першій в її житті групі однолітків – у дитячому садку – багато в чому залежить подальший шлях її особистісного і соціального розвитку, а отже, і її майбутнє. Безліч негативних явищ, які наявні в дитячому і підлітковому середовищі (агресивність, відчуженість, жорстокість, ворожість тощо), зароджується саме в ранньому віці, коли дитина вступає в перші відносини із собі подібними. Якщо ці стосунки складаються благополучно, якщо дитина тягнеться до однолітків і вміє спілкуватися з ними, нікого не кривдить і не ображається на інших, можна сподіватися, що вона і в майбутньому буде нормально почувати себе серед людей.

Дуже серйозна і відповідальна роль у формуванні дитячих міжособистісних стосунків належить практичним психологам, що працюють у дитячих дошкільних закладах.

Сором'язливість є наслідком несформованості соціальної компетентності. Її корекція полягає в навчанні дитини навичкам спілкування, умінню сприймати й інтерпретувати поведінку іншої людини й ін. Сором'язливість – важкий стан, і він може по-різному проявлятися – від відчуття легкого дискомфорту до страху перед людьми і важких неврозів. Сором'язливість притаманна багатьом дітям і дорослим. Мабуть, її можна назвати найбільш поширеною причиною труднощів у спілкуванні. Наслідки сором'язливості можуть бути такими:

- небажання зустрічей із новими людьми, обмеження кола друзів і знайомих;
- неможливість виразити свою думку та відстояти свої права;
- страх людей, особливо тих, від кого, на думку дитини, йде якась емоційна загроза.

Сьогодні в психології поширена думка, що сором'язливість є результатом реакції на страх, який виникає в певний момент під час взаємодії дитини з іншими людьми і, як наслідок, закріплюється.

Допомогти дитині подолати сором'язливість, сформувати в неї бажання спілкува-

тися – завдання і психолога, і педагога, і батьків. Його можна вирішити, якщо вчасно почати діяти. Тому що із часом у сором'язливої дитини складається певний стиль поведінки, вона починає помічати свій «недолік». Усвідомлення своєї сором'язливості не тільки не допомагає, але й заважає її подоланню. Фіксація уваги на особливостях свого характеру викликає ще більшу скованість, посилює невпевненість і страх перед спілкуванням [2].

Спілкування із сором'язливими дітьми потребує обережності і тактовності, тому що реакція на втручання дорослого може бути зовсім непередбачуваною.

Психолог у такій ситуації може допомогти:

- виявити причину даного стану в кожному окремому випадку;
- направити дитину до спеціалістів за підозри явної патології;
- забезпечити сприятливе для дитини середовище (наблизити умови дитячого садка до домашніх, забезпечити доброзичливе ставлення вихователів і спеціалістів до дітей, постійно навіюючи їм впевненість у своїх силах, давати дітям різноманітні доручення, які потребують контакту з дорослими);
- проводити корекційні заняття, розділивши дітей на підгрупи згідно із причинами виникнення сором'язливості.

Корекційну роботу треба проводити 1–2 рази на тиждень. На кожну дитину заводиться щоденник спостережень, в якому фіксуються особливості настрою та поведінки дитини. Зазвичай ті діти, які проходять весь цикл занять, починають адекватно оцінювати себе і не відчувають ніяковіння під час спілкування з дорослими й однолітками.

Матеріалом занять є ігри та вправи, які сприяють розвитку комунікативних здібностей. Під час їх проведення психолог і вихователі допомагають дітям:

- подолати сором'язливість, замкненість, скованість, нерішучість, розвивати вільність рухів;
- розвинути мову жестів, міміку та пантоміміку, зрозуміти, що, окрім мовленнєвих, є й інші засоби спілкування;
- познайомитися з емоціями людини, усвідомити власні емоції, навчитися розпізнавати емоційні реакції інших людей і розвинути вміння адекватно виражати свої емоції;
- розвинути навички спільної діяльності, виховати доброзичливе ставлення один до одного.

Тривалість кожного заняття – 25–30 хвилин. Бажано, щоб група складалася з 5–7 дітей віком 4–6 років. Суть корекційної

роботи із замкнутою дитиною полягає в діях із розширення її можливостей встановлення і підтримання емоційних контактів з іншими людьми. Для цього використовується наявний емоційний зв'язок дитини з одним із батьків, а також цікавість до предметів та ігрових дій із ними.

Замкнута дитина схожа на зачинену кімнату, в якій відкритим залишилося лише одне маленьке вікно (контакт з одним із батьків, наприклад). Корекція повинна використовувати цю можливість, але, головне, навіть якщо вона не принесе позитивних результатів – через які-небудь причини, – психолог повинен принаймні не дозволити остаточно «закритися» останній можливості встановлення контакту. Ці принципи корекції визначають основні напрями роботи із замкнутою дитиною:

- усунення причин, що призвели до цього порушення;
- відновлення потреби дитини в спілкуванні, контактах із дорослими й однолітками;
- гармонізація стосунків дитини в сім'ї та групі однолітків (тобто не лише дитину потрібно «повертати» до інших людей, але і показати їм, що дитина не така погана, як вони могли про неї думати);
- навчання дитини навичкам спілкування і встановлення контакту [3].

Корекційна робота досить складна через підвищену чутливість дитини, тому виконуватися вона повинна з великою обережністю.

Замкнута дитина часто проявляє стереотипну поведінку, яка важко піддається корекції. Головне завдання тут полягає не в прямій боротьбі із цією поведінкою, а в її психотерапевтичному, корективному використанні і навчанні цьому батьків. За достатнього рівня розвитку можна намагатися спрямовано формувати деякі поведінкові стереотипи, спираючися на досить добре розвинену в замкнутої дитини механічну пам'ять, але водночас потрібно враховувати типові для такої дитини ускладнення в безпосередньому відтворенні.

На завершальному етапі роботи необхідно нагадати батькам, що причина, яка призвела до виникнення порушення в дитини, може призвести до рецидивів, якщо вона не буде усунена. Крім того, різні нові стресори також можуть негативно вплинути на дитину. Батьки повинні оберегати дитину від різноманітних стресових дій, але не створювати соціально й емоційно депривовані умови. Подібно до того, як гартування – це не те саме, що сидіння на протязі, так і надання можливості спілкува-

тися з однолітками – це не демонстрація дитині сімейних конфліктів для «навчання життю».

Проте в будь-якому разі головна мета роботи психолога полягає в тому, щоб допомогти дитині здолати відчужене ставлення до однолітків, побачити в них не супротивників і конкурентів, не об'єкти самоствердження, а близьких людей.

Висновки із проведеного дослідження. Спілкування із сором'язливими дітьми потребує обережності і тактовності, тому що реакція на втручання дорослого може бути зовсім непередбачуваною. Матеріалом психокорекційних занять є ігри та вправи, які сприяють розвитку комунікативних здібностей сором'язливої дитини. Під час їх проведення психолог і вихователі допомагають дітям:

- подолати сором'язливість, замкненість, скованість, нерішучість, розвивати вільність рухів;

- розвинути мову жестів, міміки та пантоміміки, зрозуміти, що, окрім мовленнєвих, є й інші засоби спілкування;

- познайомитися з емоціями людини, усвідомити власні емоції, навчитися розпізнавати емоційні реакції інших людей і розвинути вміння адекватно виражати свої емоції;

- розвинути навички спільної діяльності, виховати доброзичливе ставлення один до одного.

Перспективи подальших розвідок полягають у розробленні психокорекційної програми з подолання сором'язливості в дітей із недорозвитком мовлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бреслав Г. Емоційні особливості формування особистості в дитинстві: норма й відхилення. Київ, 1990. 231 с.
2. Бреслав Г. Про місце емоційних процесів у структурі розумової діяльності. Психологічні дослідження інтелектуальної діяльності. Київ, 1999. С. 62–67.
3. Бірюкова Н. Вивчення деяких особистісних властивостей школярів різного віку. Психофізіологічні питання вивчення особистості спортсмена. Харків, 1996. С. 168–174.
4. Витт Н. Индивидуально-эмоциональная опосредованность выражения эмоций. Вопросы психологии. 1991. № 1. С. 95–107.
5. Гаврилова Т. Эмпатия и её особенности у детей младшего и среднего школьного возраста. Москва, 1997. 133 с.
6. Гуськова Т. Личностные новообразования у детей в период кризиса трех лет. Вопросы психологии. 1997. № 5. С. 78–85.
7. Куницына В. Влияние особенностей семейного уклада на возникновение у ребенка застенчивости. Ленинград, 1995. 199 с.
8. Пашина А. Особливості емоційної сфери вихованців і співробітників дитячого будинку. Психологічний журнал. 1993. № 1. С. 44–52.
9. Штерн В. Психологія раннього дитинства до шестирічного віку. Київ, 1998. 384 с.